

Jelka Zorn, Ana Marija Sobočan

PRAVICA DO MESTA

PRIMER NASELJA NA KOŽELJEVI V LJUBLJANI

UVOD

V ljubljanskem barakarskem naselju na Koželjevi ulici¹ živi približno petsto ljudi. Naselje je nastalo v sedemdesetih letih, potem ko je leta 1976 Samoupravni stanovanjski sklad Ljubljana kupil barake od gradbenega podjetja Gradis, ki so bile do tedaj namenjene njihovim delavcem. Naselje zaznamujejo barake, romsko prebivalstvo in slaba infrastrukturna urejenost (v naselju ni asfaltnih cest, ulične razsvetljave, zelenic, samo dva poštna naslova za celotno naselje, električna in vodovodna napeljava sta nezadostni). Večinsko prebivalstvo v omenjenih treh determinantah vidi potrditev svojih predsodkov in stereotipov, kajti označevanje določene skupine ljudi kot različne je povezano tudi s prostorom, v katerem živijo (Sibley 1995: 3).

Kako torej urejenost prostora, kjer živimo, vpliva na našo samopodobo: na to, kako nas vidijo drugi in kako vidimo sami sebe? Ali je infrastrukturna opremljenost bivalnega okolja privilegij ali pravica? Tu nas bo zanimalo naselje na Koželjevi, ki je stigmatizirano tako zaradi romskih prebivalcev kot zaradi slabe infrastrukture in barakarskega tipa bivališč. Iz teh vprašanj izhaja še eno, in sicer, kako prostor in njegovi pomeni vplivajo na sam raziskovalni proces? Članek temelji na terenski raziskavi, ki

jo je naročila Mestna občina Ljubljana (več o tem gl. Hrženjak v tej publikaciji). Uporabljeni metodi sta bili polstrukturirani intervjuji in udeležba z opazovanjem v vsakdanjem življenju družin. V naselju na Koželjevi je bilo med marcem in julijem 2008 opravljenih 14 daljših pogovorov, v krajše pogovore pa je bilo zajetih več oseb.

PREGLED STANJA

Družine bivajo v barakah na podlagi odločb Javnega stanovanjskega sklada Ljubljana (JSS). Odločbe omogočajo uporabo bivalne enote, vendar ne ustvarjajo najemnega razmerja: prebivalci plačujejo za bivanje uporabnino, ki znaša 20 evrov na mesec (poravnati morajo še stroške komunalne in električne oskrbe). Večina barak ni bila primerna za bivanje, zato so jih prebivalci obnovili in dogradili s svojimi sredstvi. Neurejeno infrastrukturo, azbestne kritine in druge neprimerne bivanjske razmere na JSS pojasnjujejo predvsem z argumentom, da gre za začasno naselitev, ki je prostorski načrt ne vključuje.² Zaradi neprimerne infrastrukture se naselje že po zunanem videzu loči od okolice, poleg tega pa imajo takšne razmere tudi neposreden učinek na zdravje prebivalcev (prostori so premajhni za bivanje, slabo izolirani ipd.).

¹ Članek sva avtorici napisali poleti 2009. Jeseni 2009 je bila načrtovana preselitev stanovalcev barakarskega naselja na Koželjevi in konec oktobra 2009 se je res začela. Vsi stanovalci so bili preseljeni v nadomestna bivališča. Članek objavlja kot dokument o desetletja dolgem bivanjskem položaju ljudi, ki so živeli na Koželjevi ulici, in o izkušnji raziskovalk ob vstopu v naselje.

² Ti podatki so povzeti po pogovoru na Javnem stanovanjskem skladu MOL, 12. 6. 2008; gl. tudi: Barakarsko naselje pri Žalah bodo podrl v manj kot dveh letih, *Dnevnik*, 4. 6. 2008 (Milena Ule).

Leta 2008 je Mestna občina Ljubljana (MOL) v javni razgrnitvi urbanističnega načrta objavila novico, da je področje naselja na Koželjevi namenjeno širjenju pokopališča na Žalah, se pravi, da predvideva selitev vseh sedanjih prebivalcev naselja (Strateški prostorski načrt MOL). To pa tako za občino kot za prebivalce pomeni problem, saj gre za občutljivo temo pravice do doma in stanovanja.

Z informacijo o rušenju se je odprla vrsta problemov. Prvi je slaba informiranost ljudi. Iz njihovih vprašanj in komentarjev je bilo mogoče razbrati, da so jim bile rešitve predstavljene v smislu »vzemi ali pusti«, ne pa v smislu sodclovanja in graditve skupne strategije za selitev. Predlagani možnosti sta bili nadomestna lokacija na obrobju Ljubljane, kjer naj bi bila možnost prostora za zbiranje odpadnih materialov (kup odpadnega železa je tudi v naselju na Koželjevi), in potegovanje na razpisih za stanovanja z neprofitno najemnino. Prva možnost se je mnogim (ne pa vsem!) sogovornikom in sogovornicam zdela slaba, ker naj bi tak način bivanja – v smislu romskega naselja z goro odpadnega materiala – utrjeval stereotipno podobo o Romih, predvsem pa ohranjal ločenost od preostale populacije. »Mi bi raje, da bi živeli vsak za sebe, v svoji družini, ne pa vsi na kupu,« so govorili nekateri. Poleg tega so se ljudje spraševali, za kakšne nastanitvene objekte naj bi šlo – kontejnerje, manjše hiše ali kaj tretjega.

Druga možnost se jim je prav tako zdela slaba: neprofitne najemnine so ocenjevali kot predrage za njihove družinske proračune (o možnosti prejemanja subvencije za plačevanje najemnine niso bili obveščeni), izidi kandidiranja na razpisih negotovi, stanovanja pa so večinoma namenjena zgolj nuklearnim družinam. Poleg tega so nekateri navajali tudi problem lastništva: najemno razmerje praviloma ne ustvarja lastniškega razmerja in tako kljub porabljenim sredstvom »nikoli ne bi imeli nič svojega, nič, kar bi pustili otrokom«.

Številni so v pogovorih o prihodnji selitvi izražali občutke negotovosti in nezadovoljstva. Ne le individualna deložacija, tudi kolektivna,

vnaprej napovedana (prisilna) selitev lahko povzroči nepopravljivo psihološko škodo, saj gre, kot piše Darja Zaviršek (1999), za travmatični dogodek. Zaradi psihičnega pritiska in stresa, ki ju ljudje doživljajo, pa selitev učinkuje, še preden se zares zgodi.

Poleg tega Arthurson (2004) na primeru Avstralije pokaže, da so naselja, za katera je predvideno rušenje, v medijih pogosto prikazana kot nevarna, njihovi prebivalci pa kot socialno disfunkcionalni; v očeh javnosti se krepi patološka podoba naselja in njenih prebivalcev. To legitimira neinvestiranje v naselje ali izselitev prebivalcev in rušenje – hkrati pa povečuje travmo prebivalcev. To velja tudi za naselje na Koželjevi.

Neredki prebivalci naselja pa se spopadajo še z eno ključno težavo, ki povečuje njihovo ranljivost in negotovost. Vsi namreč niso državljani; tu živijo tudi osebe, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva, priseljenci, prosilci za azil, bosanski begunci ipd., skratka, ljudje z različnimi pravnimi statusi in tudi brez dovoljenj za bivanje (več o vprašanju izbrisa in osebnih pravnih statusov gl. Hrženjak v tej publikaciji). Slovenska stanovanjska politika pa temelji na statusu državljan; na primer, Stanovanjski zakon (2003) določa, da je pogoj za pridobitev neprofitnega stanovanja državljanstvo Republike Slovenije.

Dodatni problem je, da izbrisani praviloma nimajo odločbe o uporabi stanovanjske enote, zato so se spraševali, ali bodo tudi tokrat ostali brez vsega (brez nadomestnega stanovanja v novem »romskem« naselju ali stanovanja z neprofitno najemnino).

VSTOP RAZISKOVALK V NASELJE

Kot je natančneje pojasnjeno v članku Majde Hrženjak (v tej publikaciji), sva se na teren podali po naročilu raziskave pri Mestni občini Ljubljana. Zapisali sva že, da borna infrastruktura v kombinaciji z romsko etnično pripadnostjo generira stigmatizacijo, in to je vplivalo tudi na odnos prebivalcev tega naselja do raziskovalk. To lahko ponazoriva s primerom. Za namen raziskave smo raziskovalke sestavile kratek

okviren vprašalnik za biografski intervju.³ V skladu z vprašalnikom sva eno od informatork vprašali, ali morda ve, od kod izvira njen priimek. Vprašanje je bilo mišljeno kot spodbuda za pripovedovanje o njeni primarni družini. Odgovorila je, da nihče iz njene družine nikoli ni imel nobenih problemov s policijo in da je njen priimek pri policiji dobro zapisan. Ko je bil pri njih policist in mu je skuhalo kavo, ji je povedal, da ve, da nihče iz njene družine ni nikoli povzročal nobenih problemov (terenski dnevnik, 11. 6. 2008). Ocenjujeva, da gre za obrambno držo kot odgovor na vsenavzočnost predsodkov o Romih. O svojem priimku namreč ni povedala nič drugega.

Informatorji so se pogosto branili pripisanih stereotipov o Romih (da so umazani, necivilizirani, da odklanjajo delo ipd.), ne da bi jih o tem karkoli spraševali. Očitno sta za obrambni položaj zadostovali že sama navzočnost raziskovalk in družbena razdalja med njima in informatorji. Na primer, eden od informatorjev je to izrazil takole:

Mi tukaj kar v redu živimo. Imamo lepo urejeno. Veste, Romi smo zelo različni med sabo. Mi tu v naselju smo muslimani. Nismo kot slovenski Romi, oni so (zmaje z glavo). Važno nam je, da imamo v redu oblačila, ja, sto evrov daš za kavbojke, nekaj moraš dati nase. Ne prenesem smradu in svinjarije. Enkrat sem šel z nekom v Kočevje in je tako naneslo, da sem tam prespal. To je bilo stanovanje v bloku – ampak, a veste, kako je tam smrdelo? Oni so klali prašiča v stanovanju. To je bil obupen smrad. Jaz sem si dal majico čez usta, ko sem vstopil v stanovanje. Smradu ne prenesem, na bruhanje mi gre. Tudi osebna higiena je zelo pomembna, ne moreš kar smrdeti.

[...] Midva z mojo ženo nimava službe, če bi čakala na socialo, ne bi imeli kaj jesti. Moraš delati (klepet je potekal med njegovim delom, nalaganjem odpadnega železa na kamion).

³ Načrtovani vprašanja sta bili: 1) od kod, kdaj in zakaj se je vaša družina preselila v Ljubljano; podvprašanje: ali veste, od kod izvira vaš priimek? 2) kako ste se v Ljubljani znašli glede dokumentov, stanovanja, zaposlitve, šole za otroke, prijateljev ipd.?

Vidim pa ljudi, ki fehtajo, tudi tu v naselju imaš vse sorte ljudi. Bogat možki, s kravato, njegova žena pa fehta. Pa mladi fehtajo. Jaz bi take poslal v zapor, če so mladi, naj delajo. (Terenski dnevnik, 11. 6. 2008.)

Pogosto poudarjanje, da Romi niso homogena populacija, da se med sabo zelo razlikujejo, je tudi strategija ravnanja s stigmo. Podobno kot se »Goffmanovi« pacienti zunaj bolnišnice ne družijo z drugimi psihiatričnimi pacienti, so romski informatorji poudarjali stereotipne, negativne lastnosti Romov, ki so jih pripisovali drugim romskim skupnostim (na podeželju) ali drugim družinam v naselju. Predvsem pa so poudarjali notranjo urejenost svojih bivališč (v nasprotju z zunanjo podobo naselja) oz. njihovo razlikovanje od »Ciganov«, ki krađejo, so umazani ipd. Informatorji so se zavedali rasističnega diskurza, ki je uperjen proti njim kot Romom, niso pa mogli vedeti, s kakšnimi predstavami o Romih prihajajo v njihovo naselje raziskovalke.

Poleg obrambnih strategij pred stigmatizacijo je vstop na teren zaznamovalo tudi pomanjkanje skupnih javnih prostorov in dejavnosti. Zato se kot raziskovalki nisva mogli nikamor umestiti in sva potencialne informatorje srečevali kar na ulici. Najin položaj opiše beseda deplasiranost, občutek, da sva v naselje »vdrli« (cf. Bourdieu 2003). Ta deplasiranost je po mnenju Bourdieuja povezana z učinki kraja. Avtor ugotavlja, da je najbolj neznosna fizična bližina ljudi, ki so si družbeno oddaljeni. Izhaja iz podmene, da prilaščanje fizičnega prostora lahko deluje kot nekakšna spontana simbolizacija družbenih razmerij. Hierarhizacija fizičnega prostora odslkava družbeno razdaljo: na primer, bahava poraba prostora je oblika bahanja z močjo, nasprotno pa so geta kraji zapuščenosti, odsotnosti države in vsega, kar iz nje izhaja, policije, šole, zdravstvenih ustanov, društev, socialnih služb, vrtcev ipd. Naslednji primer ponazarja deplasiranost raziskovalk.

Na ulici v naselju me je mlajša ženska vprašala, koga iščem. Povedala sem, da gospo Vero (psevdonim), ampak da je ni doma. Rekla

sem ji, da delamo raziskavo o tem, kako ljudje tu živijo, in jo prosila za pogovor. Ko sva se usedli pred njeno barako, mi je bilo žal, ker sem se počutila nelagodno in nisem vedela, kaj naj rečem, da ne bi izpadlo preveč vsiljivo – imela sem občutek, da sem vsiljiva. Na moja vprašanja mi je v petih minutah odgovorila sledeče: rodila se je v Ljubljani, kjer je končala sedem razredov osnovne šole s prilagojenim programom. Z mamo in očetom so prej živeli v drugi baraki. Sedaj pa že več let živi z možem in dvema otrokoma. Ta baraka je občinska, celo naselje je občinsko. »Kdo bi tu hotel živeti? Podgane so. V tridesetih letih ali pa vsaj, od kar se jaz spomnim (informatorka je stara približno dvajset), niso niti enkrat prišli očistiti dimnika, niti ene lesenitke ni nihče prinesel, nič.« Na centru za socialno delo se niso dobro razumeli. Rekla je, da je bila socialna delavka zoprna. Prosila me je, če ji lahko dam kaj denarja. Nisem ga imela s sabo. Pokazala mi je položnico za okoli osemdeset evrov elektrike. (Terenski dnevnik, 29. 5. 2008.)

Pogosteje kot občutek vsiljivosti sva doživljali, da so naju mnogi sami nagovorili in prosili za pomoč v zvezi s pridobivanjem njihovih osebnih pravnih statusov, denimo: »Vi ste za papirje, a ne? Jaz nimam državljanstva, kako bi ga lahko dobila?« Ali pa: »Moj mož nima nobenega papirja, pa že vrsto let živiva skupaj. Zakaj mu ga ne dajo?« To je bil najbolj značilen način, kako sva z informatorji, zlasti pa informatorkami začeli pogovor, ki je ostal nestrukturiran in večinoma ni bil podoben biografskemu intervjuju. Tudi tako vzpostavljanje stika kaže na depasiranost raziskovalk, torej nekoga, ki ni od tam, ki prihaja od drugod, fizično in simbolno, in zato naj bi imele njune dejavnosti (pomoč pri urejanju dokumentov) večjo moč.

RAZISKOVANJE KOT SIMBOLNO/ SUBTILNO NASILJE

Tema, ki je bila predmet raziskave (izkušnje diskriminacije, transgeneracijske prikrajšanosti), je izjemno občutljiva. Po mnenju nekaterih informatorjev je očitno, kako ljudje v naselju

živijo (»Saj vidite, kako živimo!«). Neurejena infrastruktura jih določa in stigmatizira – vsak obiskovalec lahko vidi blato na ulici (ker ni asfalta) in (nehote) vzročno poveže »umazanijo« in romsko etnično pripadnost. Tega se stanovalci zavedajo in so zato pogosto v obrambnem položaju.

Tradicionalno dejavnost romske skupnosti, zbiranje starega železa in drugega odpadnega materiala, je opaziti tudi med prebivalci naselja na Koželjevi. Ta dejavnost je vidna navzven, saj je ob naselju nepregleden kup odpadnega materiala. Zaradi povezave med odpadnim materialom in naseljem na Koželjevi večinska družba Rome zlahka poveže z umazanijo, odpadki, kaosom in tako je krog stigmatizacije sklenjen. To, da imajo muslimanski Romi visoke standarde čistoče in močne policijske tabuje, ki jih vzdržujejo kljub slabi infrastrukturi, pa v širši družbi ni relevantno (Sibley 1995).

Težavne bivanjske razmere in občutljiva vprašanja negativne diskriminacije Romov niso nujno oteževalna okoliščina raziskovanja, ampak postaneta to takrat, ko sta odsotni mobilizacija in s tem povezana pozitivna identiteta skupnosti. Skupine ali skupnosti v boju ali družbene razrede v Marxovem pomenu je namreč treba šele usvariti s političnim delom, v »družbeni realnosti« jih ni (Bourdieu 2003: 84). Šele proizvodnja določene vizije družbenega sveta in prizadevanje za legitimnost te vizije sta izvora simbolne moči, ki lahko postane konstitutivna oziroma politična moč, to je

moč, ki ohranja ali spreminja sedanje spolne, nacionalne, verske, starostne in statusne klasifikacije, in sicer z besedami, ki so v rabi za označevanje ali opisovanje individuov, skupin ali institucij. (*Op. cit.*: 94.)

Rečeno preprosteje, le skupnost v boju za pravice in priznanje bi raziskovalcu lahko ponudila odprta vrata, identificirane občutljive teme pa bi v takem primeru lahko pomembno pripomogle k politični mobilizaciji. V zdajšnjih okoliščinah individualiziranih družin, s posamezniki, ki se istovetijo z večinskimi predsodki in normami – tudi v lastno škodo – je bila raziskava, ki ni pripomogla k emancipaciji vseh udeleženih, zgolj

še en dejavnik v vrsti (subtilnega) simbolnega nasilja nad prebivalci naselja na Koželjevi ulici.

Temu sta botrovala odsotnost mandata raziskovalk za dolgotrajno udeležnost v skupnosti in pomanjkanje razpoložljivih informacij oziroma storitev, ki bi pomagale zagotoviti zaupanje do »prišlekov« (denimo pomoč pri urejanju osebnih pravnih statusov), pridobivanje informacij in formuliranje zahtev glede napovedanega rušenja naselja, torej povečanje vpliva v odnosu do mestnih oblasti. Ker je bila raziskava mišljena zgolj kot zapisovanje problemov romskega prebivalstva, so nama informatorji zaupali podatke, ki so bolj ali manj očitni vsakomur (neustrezna infrastruktura, revščina), zgolj površinski in so bili večinoma znani vnaprej (pomanjkanje osebnih pravnih statusov, patriarhalna družinska razmerja, slaba izobrazbena struktura).

Zdi se nama, da večina informatorjev v »abstraktni« raziskavi ni videla smisla. Ta primanjkljaj sva poskušali odpraviti s socialnim delom študentk socialnega dela: v okviru prakse, pod strokovnim vodstvom učiteljice na Fakulteti za socialno delo in mentorstva mentorice društva Mozaik, sva spodbudili sodelovanje in skupno učenje z otroki v naselju. To je bil naš prispevek skupnosti na Koželjevi »v zameno« za informacije in sodelovanje pri raziskavi.

PROSTORSKA SEGREGACIJA IN POMANJKANJE SKUPNOSTNEGA KAPITALA

Zapisali sva, da je prostorska segregacija v naselju na Koželjevi ulici predvsem posledica neurejene javne infrastrukture. Ta zapušenost je skrajna in vpliva tako na zdravje (informator je npr. poročal, da je njegovega otroka med spanjem ugriznila podgana) kot na samopodobo stanovalcev (stalno zavedanje tega, da živijo v barakarskem naselju, poudarjanje urejene notranjosti bivališča v nasprotju z zunanjim videzom).

Napovedano rušenje naselja in status »večne začasnosti« pomaga ohranjati *status quo* in je uporabno opravičilo, da naselje nima asfaltiranih cest in javne razsvetljave, dimnikarji ne pridejo, tudi popisovalci električnih števec ne pridejo ali pa zelo redko. V naselje redno prihajajo

zgolj poštar, patronažna sestra iz bližnjega zdravstvenega doma in osehje nevladne organizacije Mozaik. Tej organizaciji je leta 2004 v naselju uspelo postaviti kontejner; v njem organizirajo učenje in različne delavnice za otroke.

Na splošno v naselju ni zaznati povezanosti v smislu pozitivne identifikacije in delovanja za skupne cilje: skupni sta jim predvsem izključnost in revščina. Naselje simbolno degradira tiste, ki v njem živijo, in obrnjeno, zaradi svoje etnične pripadnosti in pomanjkanja kulturnega in drugega kapitala ga tudi stanovalci simbolno degradirajo. Bourdieu (2003: 74) poudarja, da to, da se na istem kraju zbira homogenizirana razlaščenca populacija, podvaja razlastitev, še zlasti kulturno in tisto, ki zadeva kulturne prakse:

Pritisk na ravni razreda ali šolske ustanove ali na ravni mesta najbolj prikrajšanih ali tistih, ki so najbolj oddaljeni od zahtev, ki so konstitutivne za »normalno« življenje, učinkuje kot vlečenje navzdol, torej kot nivelacija in ne dopušča nobenega drugega izhoda kakor beg drugam (ta pa zaradi pomanjkanja sredstev najpogosteje ni mogoč).

Nekateri prebivalci so »vlečenje navzdol« omilili z vpadljivo dragimi avtomobili (te visoko vrednoti tudi večinska družba). To pomeni, da so zunaj naselja lahko videni v povsem drugačni luči. Ne preseneča odgovor večine prebivalcev, da bi – ko bodo naselje porušili in bo občina morala najti ustrezna nadomestna bivališča – raje živeli vsak zase, v okviru svojih družin, in ne kot lokacijska preslikava obstoječih razmer. Izjema temu prevladujočemu mnenju so redke starejše ženske, ki so ostale brez družin in jih je strah izolacije in osamljenosti.

Srečo Dragoš in Vesna Leskošek (2003) pokažeta na primeru več ljubljanskih lokalnih skupnosti povezavo med socialnim kapitalom in družbeno neenakostjo. S pomočjo terenske raziskave pokažeta, da je izguba javnih skupnostnih prostorov vplivala na razpad skupnosti kot mesta skupnega delovanja. Odsotnost skupnih prostorov pomeni manj priložnosti za skupne akcije, to pa pomeni, da se ljudje med sabo redkeje povezujejo. Razpad skupnosti ali to, da se skupnost sploh nikoli ni ustvarila, se kaže v

slabši informiranosti prebivalcev. V naselju na Koželjevi ni oglasnih desk ali informacijskih točk, ni niti lokalne gostilne, ki bi opravljala funkcijo skupnega javnega prostora. Neinformiranost je ovira za družbeno udeležbo in torej povečuje družbeno neenakost:

Povzroča pomanjkanje vpliva na razvoj skupnosti in izgubo nadzora nad dogajanjem, ki bistveno vplivajo na vsakdanje življenje ljudi. (*Op. cit.*: 48–9).

Socialnega kapitala torej ne ustvarjajo zgolj družinske, prijateljske in poslovne socialne mreže, ampak je to tudi kapital, ki se ustvarja s skupnostnim delovanjem (v lokalni skupnosti, romski skupnosti ipd.). V naselju na Koželjevi takega skupnostnega delovanja in občutka pripadnosti skupnosti ni bilo opaziti, saj tudi ni nobenega prostora, kjer bi skupne dejavnosti lahko potekale. To pomeni tudi pomanjkanje priložnosti za družbeno udeležbo (na primer vpliv na mestno politiko, vpliv na socialne službe ipd.), kajti fizični in socialni prostori so med seboj povezani.

Nan Lin (2001) socialni kapital opredeli kot vire, vložene v socialno strukturo, ta pa je dostopna oziroma se mobilizira z namensko akcijo. Socialni kapital je torej kolektivna dobrina in je najbolj vreden takrat, ko je koristen za celotno skupnost.

Merilo koristnosti je realizacija skupnostnih ciljev in večja dostopnost do družbenih resursov, tako simbolnih kakor fizičnih.« (Dragoš, Leskošek 2003: 60.)

Simbolni viri so pozitivne družbene identitete (priznanje romske skupnosti, vzpostavitev skupnosti kot aktivne v mestni politiki), fizični viri pa so denimo skupni prostori in urejena bivanjska infrastruktura. Obojega pa v naselju na Koželjevi primanjkuje.

Neurejena infrastruktura ustvarja prostorsko ločevanje, to pa povečuje družbeno razdaljo med prebivalci naselja in preostalimi občani. Na primer, otroci barakarskega naselja večinoma ne vabijo k sebi domov sošolk, sošolcev. Socialno razdaljo smo zaznale raziskovalke, ko so nas ljudje večkrat vprašali, »koga iščemo« ali

»od kod smo«, saj so nas takoj prepoznali kot nekoga, ki ni iz naselja in je tam le z določenim, službenim namenom.

PRAVICA DO VKLJUČENOSTI IN PRAVICA DO STANOVANJA

Stanovanjske razmere so ključni del kakovosti življenja in blaginje prebivalstva. Skupna politika Evropske unije, predvsem strategija boja proti revščini in socialni izključenosti (Lizbonska strategija) opozarja na tri teme – problematičnost soseske, negotovost stanovanja in brezdomstvo – ter zahteva reševanje teh problemov (Mandič, Cirman 2006). O preučevanju naselitvenih vzorcev migracijskih skupnosti in še zlasti načrtovanju naselitve za najranljivejše skupine prebivalstva, kakršni so Romi, je treba razmišljati v smeri etnične integracije in stran od socialno-prostorske segregacije (Ooi, Phua 2007).

Čeprav se včasih zdi, da je etnična segregacija prostovoljna, pa natančnejši pogled in razmislek pokažeta, da gre za situacije brez izbire, saj gre za družine z nizkim ekonomskim statusom in pomanjkanjem socialnega kapitala. Torej »socialno mešanje« in multikulturalnost nista (nujno) spontani, ampak načrtni dimenziji poselitve.

Nekateri avtorji so identificirali pozitivne učinke »socialnega mešanja«, kot so: standard ranljivejših se v novem okolju izboljša, zaposlitvene možnosti in aktivno iskanje zaposlitve se izboljšajo, zahteve skupine z boljšim standardom ohranjajo in povečujejo kakovost storitev za celotno področje, povečajo se socialna stabilnost, participacija, kohezija (Blasius, Friedrichs 2007: 755).

Podobno Uitermark, Duyvendak in Bolt (v Heylen 2006: 6) poudarjajo pomen družbenega mešanja zaradi promocije socialne mobilnosti in socialne vključenosti socio-ekonomsko šibkejših skupin. Arthurson (2006: 6) meni, da je socialno mešanje nujni pogoj za zmanjševanje stigmatizacije in da ga je mogoče doseči na več načinov: z načrtovanjem mešanih skupnosti v novih stanovanjskih objektih, z nakupom in uporabo stanovanjskih enot za neprofitno

oddajo stanovanj v uveljavljenih mestnih četrtih, z urbanističnim načrtovanjem zasebnega sektorja v naseljih z neprofitnimi stanovanji.

Socialno mešanje je pogosto povezano tudi s konceptom »primernosti za bivanje« (*liveability*) (Heylen 2006: 3). Na primer, na Flamskem in Nizozemskem koncept »primernosti za bivanje« pogosto interpretirajo s štirih vidikov: kakovost bivalne enote/zgradbe, kakovost fizičnega okolja (tudi kakovost dostopnih javnih storitev), kakovost socialnega okolja, varnost soseke (v okoljskem, socialnem pogledu) (*ibid.*).

V nasprotju s tem pa velja splošno mnenje, da so Romi zadovoljni s svojim stanovanjskim stanjem, da je »takšen pač njihov način življenja« ali da ne potrebujejo boljšega standarda bivanja, saj so že vajeni na težavne razmere in nanje tako rekoč prilagojeni (Delepine 2006). V vseh evropskih državah Romi v povprečju živijo v najslabših stanovanjskih razmerah⁴; v mestih pogosto v obliki getoizirane naselitve (gl. npr. primer Budimpešte, Kocsis 2004). Stanje na področju zagotavljanja možnosti za bivanje kot ene izmed temeljnih človekovih pravic se je v Srednji in Vzhodni Evropi še posebej poslabšalo v času tranzicije in po njej, ko sta se financiranje novih gradenj za socialna stanovanja in vzdrževanje starih dramatično zmanjšali: to je oblikovalo razred *housing poor*, ljudi, ki so nezmožni najemati ali kupovati na nepremičninskem trgu ali vzdrževati svoje nepremičnine (Fearn 2004: 9).

Tudi v Ljubljani je velik del stanovanjskega fonda v zasebni lasti (to pomeni, da ni na voljo dovolj neprofitnih in socialnih stanovanj, predvsem pa, da so najemniki prisiljeni v najem na trgu nereguliranih, komercialnih najemnin, ki so seveda visoke). Temu trgu so prepuščene prav najbolj ranljive osebe, tudi osebe, ki nimajo urejenega državljanjskega statusa. Osebe brez državljanstva pa nimajo možnosti za kandidiranje za neprofitna stanovanja niti za druge oblike pomoči v zvezi s stanovanjem. Revščina je (po svetu in pri nas) najpogosteje poglobilni razlog za prikrajšan dostop do sta-

novanja ali primerne stanovanja, ki velja za temeljno človekovo potrebo, v okviru potrebe po preživetju.

Komac in Medvešek (2005: 328) v analizi etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana zapišeta, da so marginalizirane skupine na stanovanjskem trgu še posebej ranljive tudi zato, ker nimajo dostopa do informacij in se srečujejo z diskriminacijskimi praksami: te so lahko odkrite (eksplicitne in formalne ovire, zaradi katerih prosilci niso upravičeni do pravic – na primer status nedržavljana) oz. prikrite (predsodki, stereotipi).

Prav zaradi večkratne diskriminacije in posebej neugodnega položaja Romov v Evropi je na ravni Evropske unije izšlo nekaj dokumentov, ki poleg splošnih direktiv in deklaracij o pravicah do primerne stanovanja navajajo priporočila za vključitev Romov kot posebej marginalizirane in diskriminirane skupine (npr. Delepine 2006, Priporočilo Rec(2005)4 Odbora ministrov državam članicam o izboljšanju nastanitvenih pogojev za Rome/Cigane in potujoče skupine v Evropi, Memorandum prepared by the Secretariat on problems facing Roma/Gypsies in the field of housing 2000). Dokumenti pozivajo države članice tudi k ureditvi stanovanjskih razmer. Pri nas poteka urejanje razmer na ruralnih področjih (npr. Kerinov grm), kot primer situacije urbanih Romov pa navajava primer Češke (Lux 2004).

V mestu Ostrava naj bi stalno ali občasno živelo od 2000 do 4000 Romov. Tam so k reševanju bivanjske situacije Romov pristopili s pomočjo metod socialnega dela in udeležbe pri gradnji bivanjskih enot. Da bi lokalna oblast izboljšala medetnične odnose, se je odločila za projekt skupnostnega bivanja (*community housing*), ki je vključil romsko populacijo v obnovo in izgradnjo stanovanjskih stavb, temu pa je sledilo oblikovanje najemnih razmerij. Kot v številnih drugih evropskih mestih je bil tudi za Ostravo značilen proces (prisilne) migracije romskega prebivalstva iz mestnega jedra na obrobja, ki so preraščala v geta. Na preseljevanje vplivata predvsem zaostajanje v plačevanju najemnin in privatizacija občinskih stavb. Deležirani so si pogosto našli gostiteljsko romsko

⁴ V podobnem položaju so tudi priseljenci in iskalci azila; gl. Komac, Medvešek 2005.

družino in se preselili v njihovo stanovanje. Da bi ustavili getoizacijo, je mesto Ostrava s pomočjo državnih sredstev in drugih donatorjev zasnovalo projekt »kohabitacijska vas« s ciljem zgraditi 35 družinskih hiš za najem. Pogoji za pridobitev najemne pogodbe je bilo sodelovanje pri gradbenih delih. Na ta način so za romsko populacijo obnovili tudi več kot 100 stanovanj, hiše pa danes naseljuje 15 romskih, 15 čeških in 15 etnično mešanih družin (Lux 2004).

SKLEP

Tisto, kar na obeh straneh (med prebivalci in na ravni mesta) najbolje opisuje bivanjski status prebivalcev Koželjeve, je »začasnost«. Kaže, da je trajanje »začasnosti« najdaljše pri najbolj marginaliziranih skupinah. Oblast argument začasnosti uporablja kot poglobitveni razlog za to, da v naselje in bivanjske razmere prebivalcev ne investira, da njihovega bivalnega okolja ne izboljšuje ali sanira, pri prebivalcih pa je začasnost nekaj, kar povzroča negotovost in stres.

Čeprav je naselje na Koželjevi v glavnem mestu, v katerem je praviloma nakopičenost različnih vrst kapitalov najgostejša, pa je za omenjeno naselje značilna odsotnost tako ekonomskega, družbenega kot simbolnega kapitala. Kot smo pokazali, tak položaj vpliva na utrjevanje stereotipov o Romih, samopodobo Romov, s tem pa tudi na interakcije z raziskovalkami. Koncept (skupnostnega, socialnega) kapitala sva v članku uporabili prav za ponažoritev paradoksa infrastrukturne zapuščenosti v glavnem mestu ter usodnosti takih razmer za življenje družin in skupnosti.

Za naselje na Koželjevi velja (to izhaja tudi iz teorij o socialnem kapitalu): bolj kot so ljudje oddaljeni od pomembnih mrež ter socialno vrednih vlog in položajev, večja je njihova marginaliziranost in težavnejše je njihovo vsakdanje življenje. Stigmatizacija in izključnost negativno vplivata na duševno in fizično zdravje številnih Romov, to pa še dodatno povečuje njihovo pasivnost in nezaupanje.

Tu se lahko strinjava s teorijo Charlesa Taylorja (2007) o povezavi med priznavanjem

manjšine, v tem primeru Romov, in samopodobo oziroma identiteto. Identiteta in s tem povezan simbolni kapital se vsaj delno oblikujeta na podlagi priznavanja ali pomanjkanja priznavanja in tudi »napačnega« razumevanja z vidika drugih:

Na ta način, po zaslugi takšnega izkrivljanja lahko nekateri posamezniki ali skupine utrpijo resnično škodo, ki izvira iz dejstva, da jim soljudje ali družba, v kateri živijo, ponuja njihovo omejeno, ponižujočo ali zaničevanja vredno podobo. Nepriznavanje ali popačeno priznavanje lahko torej povzroči resne poškodbe; v njem lahko vidimo obliko zatiranja, obliko zapiranja oseb ali skupin v napačen, izkrivljen in omejen način bivanja. (Taylor 2007: 291.)

Primer naselja na Koželjevi kaže potrebo po terenskem socialnem delu in socialni politiki na ravni mesta, ki bo sposobna pretrgati začaran krog stigmatizacije, infrastrukturne zapuščenosti in socialne neenakosti. Rešitev vidiva v skupnostnem socialnem delu in stanovanjski politiki, ki bi temeljila na načelih »socialnega mešanja« in multikulturalnosti ter ne bi diskriminirala nedržavljanov. Strinjava se s Samom Černačem (2000), ki v svojem urbanističnem predlogu za naselje, sicer namenjeno Romom na Kočevskem, načrtuje tudi rekreacijske površine, parkirišča, prostor za prireditve in povezavo naselja v omrežje pešpoti, učnih poti, kolesarskih stez, tekaških prog in jahalnih poti. Če že obstajajo romska naselja, naj bodo vgrajena v širšo celoto naselja, načrtujejo naj se mešana sosodstva, javni prostori za vse, parcele za romsko populacijo pa naj omogočajo delo na domu in širitev družin (*ibid.*). Avtor tudi opozarja, da gradnja ne bi smela biti intervencijska oz. začasna, pač pa racionalna in funkcionalna ter v skladu s požarno varnostjo, objekti bi morali dosegati predpisane infrastrukturne standarde. Po vzoru omenjenega pozitivnega primera mesta Ostrave bi za sodelovanje pri gradnji lahko vključili romske družine; to bi omogočilo priučitev preprostih gradbenih del, prevzemanje odgovornosti in občutek vključenosti.

Nekateri strokovnjaki sicer pišejo, da se bodo getoizirane oblike bivanja oblikovale vedno znova. Zato je toliko pomembneje, da mestne oblasti in relevantne javne službe dejavno pristopijo k oblikovanju modelov bivanja. Kjer se pojavlja getoizacija, strokovnjaki priporočajo korake v socialni politiki:

- poiskati in definirati je treba vse plati etnične ali rasne diskriminacije in si prizadevati za odpravo diskriminacije;
- obveščati in razpravljati je treba o tekočih načrtih s prebivalci naselja, da bi tako ocenili njihove potrebe in zbudili zanimanje za sodelovanje;
- razviti je treba rešitve, ki bodo zagotovile udeležbo romske populacije (npr. pri načrtovanju selitve, pri obnovi njihovih domov);
- poiskati in sodelovati je treba s »prevajalci« med Romi in občinskimi oblastmi;
- pomagati je treba nevladnim organizacijam, da delujejo v naselju, in se povezati z društvi, v katerih so Romi dejavni;
- individualno je treba sodelovati z družinami v stiski (terensko socialno delo, socialne in pravne svetovalne službe);
- treba je omogočiti in uvesti v naselje socialne, zdravstvene in svetovalne storitve kot tudi storitve, ki pomenijo skrb za otroke. (Frištenská v Lux: 2004.)

Za naselje na Koželjevi je v tem hipu ključno predvsem to, da imajo Romi sami možnost sodelovati pri načrtovanju svoje naselitve – naj ne bo edini ukrep informiranje stanovalcev, kajti informiranje, kot opozarja Boškič (2002), pomeni tudi podeljevanje moči. Potrebni sta aktivna vključitev Romov že v sam postopek načrtovanja njihovih prihodnjih domov in natančna ocena njihovih potreb.

VIRI

- ARTHURSON, K. (2004), From Stigma to Demolition: Australian Debates about Housing and Social Exclusion. *Journal of Housing and the Built Environment*, 19 (3): 255–270.
- (2006), »A lot of people don't notice who they are, but I do!«: Stigma and mixed tenure communities. *International conference ENHR: Housing in an expanding Europe: Theory, policy, participation and implementation*. Ljubljana: Urbanistični inštitut.
- BLASIUS, J., FRIEDRICHS, J. (2007), Internal Heterogeneity of a Deprived Urban Area and Its Impact on Residents' Perception of Deviance. *Housing Studies*, 22/5: 753–780.
- BOŠKIČ, R. (2002), Krepitev moči na stanovanjskem področju: Nemoč in tveganja. V: Mandič, S., Filipovič, M. (ur.), *Stanovanjske študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (21–43).
- BOURDIEU, P. (2003), *Sociologija kot politika*. Ljubljana: Založba / *cf.
- ČERNAČ, S. (2000), *Urbanistična in arhitekturna zasnova romskega naselja v Željnah: Prispevek k socializaciji*. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo (diplomska naloga).
- DELEPINE, S. (2006), *Housing of Roma in Central and Eastern Europe: Facts and Proposals*. Svet Evrope. http://www.coe.int/t/dg3/romatravellers/documentation/housing/HousingofRomaMay2006_en.asp (11. 10. 2009).
- DRAGOŠ, S., LESKOŠEK, V. (2003), *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- FEARN, J. (ur.) (2004), *Too poor to move, too poor to stay: A Report on Housing in the Czech Republic, Hungary and Serbia*. Budimpešta: OSI/LGI(9–13).
- HEYLEN, K. (2006) Liveability in social housing: Three case-studies in Flanders. *International conference ENHR: Housing in an expanding Europe: Theory, policy, participation and implementation*. Ljubljana: Urbanistični inštitut.
- KOMAC, M., MEDVEŠEK, M. (ur.) (2005), *Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo. Analiza etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja (zaključno poročilo).
- KOCIS, J. B. (2004), »The Housing Poor in Budapest, Hungary: Situation and Perspectives«, v: Fearn, J. (ur.), *Too poor to move, too poor to stay: A Report on Housing in the Czech Republic, Hungary and Serbia*. Budimpešta: OSI/LGI (67–96).
- LIN, N., COOK, K. S., BURT, R. S. (ur.) (2001), *Social capital: Theory and research*. New York: Aldine de Gruyter.
- LUX, M. (2004), »Housing the Poor in the Czech Republic: Prague, Brno and Ostrava«, v: Fearn, J.

- (ur.), *Too poor to move, too poor to stay: A Report on Housing in the Czech Republic, Hungary and Serbia*. Budimpešta: OSI/LGI (23–66).
- MANDIČ, S., CIRMAN, A. (ur.) (2006), *Stanovanje v Sloveniji 2005*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Memorandum prepared by the Secretariat on problems facing Roma/Gypsies in the field of housing (2000). Svet Evrope: MG-S-ROM (2000)3. [Http://www.coe.int/T/DG3/RomaTravellers/Sources/documents/mgsrom/Housingreport\(99\)1Macura_en.pdf](http://www.coe.int/T/DG3/RomaTravellers/Sources/documents/mgsrom/Housingreport(99)1Macura_en.pdf) (28. 2. 2010).
- OOI, G. L., PHUA K. H. (2007), Urbanization and Slum Formation. *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 84, 1: i27–i34.
- Priporočilo Rec(2005)4 Odbora ministrov državam članicam o izboljšanju nastanitvenih pogojev za Rome/Cigane in potujoče skupine v Evropi. Sprejel Odbor ministrov, 23. februarja 2005. [Http://www.coe.si/res/dokument/download.php?id=/res/dokument/10312-1.doc&url=/res/dokument/10312-1.doc&title=priporocilo_res_2005_4_odbora_ministrov_.doc](http://www.coe.si/res/dokument/download.php?id=/res/dokument/10312-1.doc&url=/res/dokument/10312-1.doc&title=priporocilo_res_2005_4_odbora_ministrov_.doc) (28. 2. 2010).
- SIBLEY, D. (1995), *Geographies of exclusion: Society and difference in the West*. London, New York: Routledge.
- Stanovanjski zakon (SZ-1) (2003). *Ur. l. RS*, 69/2003 (16. 7. 2003).
- Strateški prostorski načrt MOL (2008). [Https://urbanizem.ljubljana.si/index](https://urbanizem.ljubljana.si/index) (12. 10. 2008).
- TAYLOR, C. (2007), Politika priznavanja, v: Jeffs, N. (ur.) *Zbornik postkolonialnih študij*. Ljubljana: Založba Krtina.
- ZAVIRŠEK, D. (1999), Ranljivost žensk na področju stanovanj, v: Mandič, S. (ur.), *Pravica do stanovanja. Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.